

Osmanlı Devletinde Divan'a Gönderilen Şikâyetler*

Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU**

Giriş

Osmanlı Devletinin idâri teşkilattaki yapılanma ve bürokratik yazışmaları yazıya dökme geleneği, günümüze kadar ulaşan büyük bir devlet arşivini miras bırakmıştır. Hiç şüphesiz sayıları binlerle ifade edilen söz konusu belgelerin titizlikle korunmuş olması, yıllar sonra araştırmacılara o dönemin yapısını inceleme imkânı sağlamaktadır. Bu imkân, gerek dönemin ana hatlarının belirlenmesi noktasında, gerekse tarihi olayların dönemin şartlarına uygun olarak yorumlanmasında araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

Osmanlı Devletinin tümü hakkında, incelenen dönemle ilgili daha kesin bir kanaate varmak için defterlerden başka çok sayıda diğer hukuki kaynağın da gözden geçirilmesinin gerekli olduğu âşikârdır. Ancak incelemeye esas aldığımız defterler imparatorluğun çok farklı bölgelerine ait şikâyetleri içermesi itibarıyla genel bir kanaat oluşmasına yetecek bir mahiyete sahiptir. İncelenen şikâyetlerin konu ve oran tasnifine geçmeden önce, Osmanlı Devlet bürokrasisinde önemli bir yere sahip Şikâyet Defterleri hakkında kısa bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

A. Şikâyet Defter Formları ve Genel Özellikleri

Osmanlı devletinde başlangıçta merkezi idareyi ilgilendiren bütün siyasi ve hukuki işlere ait emirler ve bu hükümlerin kopyalarının Muhimme Defterlerine kaydolunduğu bilinmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde Mühimme Defterlerine giren hükümler, konularına göre farklı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Bunlar Şikâyet Defterleri, Ecnebi Defterleri, Name Defterleri, Ahkâm Defterleri ve daha sonraları Nişan Defterleri adında ayrı bir seri de kaleme alınmıştır¹. 1059/1656 tarihinden itibaren Şikâyet Defterleri Mühimmelerden ayrılarak müstakil bir defter çeşidini oluşturduğu zikredilse de², bu ayrımın kesinlik ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Zira bu durum XVII. yüzyıldan ziyade XVIII. yüzyılda daha belirgin bir hale gelmiş; halkın şikâyet ve anlaşmazlıkları sonucundaki hükümler ve fermanlar, berat ve benzeri kayıtlar şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. Dolayısıyla

* Bu makale Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinin 61/1 2012 sayısında "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri" başlığıyla neşredilmiştir.

** Yard. Doç. Dr., Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

¹ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 49-50.

² İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 79.

Şikâyet defterlerinin zamanla daha hususi bir hüviyet kazandığını söylemek yanlış bir kanaat olmayacaktır³.

Şikâyet Defterleri iki seri halinde kaleme alınmıştır. Birinci seri Divan sicillatına kayıtlı Şikâyet Defterleri, ikinci seri ise Bâb-ı Asafî'ye kayıtlı Şikâyet Defterleridir. Birinci serinin ilki olan 1 nolu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivinde "Atik-Şikâyet Defterleri" adıyla ve A.DVNS.ŞKT.d koduyla geçmektedir. Bu seri 1649-1837 (1059-1253) tarihleri arasında olup toplam 213 adettir. İkinci seri ise A.DVN.ŞKT.d kodlu tasnifte 978-1014 numaralar arasında 1504-1819 (910-1234) yıllarını kapsayan birkaç sayfadan veya formadan oluşmuş 38 adet defter parçası bulunmaktadır⁴.

Makaleye konu edilen defterler A.DVNS.ŞKT.d koduyla 1649 yılına ait 1 numaralı defter ile 1652 yılına ait 2 numaralı defterlerdir. Bu defterler katalogta atik, ordu ve rikab olmak üzere üç ayrı isimde belirtilmiştir. 1649 yılına ait olan 1 nolu defter 30-21 ebadında, iç ve dış kapaklar ebrulü karton kapak ve etiketlidir. Etiketinde "Şikâyet Defteri Min-evâili Muharremi'l-harem 1059 ilâ evâhiri Zilhicce 1060-1" yazılıdır. Bu defterin gerek şekil yönünden, gerekse gün başlıklı tarihlendirme yönünden Mühimme Defteri özelliğini taşıdığını belirtmek gerekir. Zira bazı tarihlerin onlu sisteme göre hükümlerin altına kaydedildiği görülmüştür. Bu şekliyle 90 numaralı Mühimme Defterini andırdığı söylenebilir. Mühimme Defterleri tasnifinde 91 numaralı Mühimme 1056 (1646), Şikâyet Defteri olan 92 numaralı Mühimme ise 1067 (1656) tarihli olması aradaki boşluğun Atik-Şikâyet tasnifindeki 1, 2 ve 3 nolu defterler tarafından doldurulduğu anlaşılır. Dolayısıyla bu defterler aslında Mühimme tasnifinde olması gereken defterlerdir⁵. 1 nolu defter toplam 220 sayfa olup, 4-214 arası hükümler yazılmıştır. 1-3 ve 215-220 arasında ise numaralandırılmış boş sayfalar bulunmaktadır. Defter toplam 865 hükmü ihtiva edip, ortalama her sayfada 4-5 hüküm bulunmaktadır. Ayrıca sayfa sonundan başlayıp diğer sayfada devam eden kararlar da mevcuttur. Her kararın hüküm numarası metnin sağ üst yanında belirtilmiştir.

A.DVNS.ŞKT.d koduyla 1652 yılına ait 2 numaralı defter ise 35-21 ebadında, iç ve dış kapaklar ebrulüdür. Defterin ön yüzündeki etikette "Şikâyet Defteri min evâili Şevval sene 1062 ilâ evâili Muharremi'l-haram sene 1064-2" yazılıdır. Defterin birinci sayfasında defterin hangi sadrazam döneminde yazıldığına dair kayıt "Kuyûd-ı ahkâm-ı der zaman-ı Hazret-i Sadr-ı azam Ahmed Paşa yesserallahu mâ yeşâ ve bilmi Mehmed Efendi Şâmî Zâde er-reisülküttâb tâle bekâhu an gurreti Za fî sene 1062" şeklindedir. Defter toplam 352 sayfa olup, hükümler 2-347 sayfalar arasında kayda alınmıştır. 348-352 arası numaralandırılmış boş sayfalardan ibarettir. Defterde top-

³ Yusuf İhsan Genç- Hacı Osman Yıldırım, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s. 24. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", **TALİD**, 3 (5), 2005, s. 107-139. Emel Soyer, **XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2007, s. 78-100.

⁴ Genç-Yıldırım, **Arşiv Rehberi**, s. 24.

⁵ Emecen, "Ahkâm-ı Şikâyet", s. 127-128.

lam 1343 hüküm bulunup, her sayfada ortalama 4-5 hüküm mevcuttur. Bu defterde de hükümlerin numaraları sağ üst yanında belirtilmiştir.

B. Şekli Açından Hükümlerin Değerlendirilmesi

Şikâyet Defterlerine Divan kâtipleri tarafından kaydedilen metinler yerel mahkemelerin kararlarına vaki itirazlardan, birden fazla şikâyet sonucu Divan'a havale edilmiş davalardan ya da doğrudan Divan-ı Hümayun'da görülmesi gereken şikâyetlerden oluşmaktadır. Kimi zaman reaya kimi zaman da görevliler tarafından Âsitâne'ye ulaştırılmış şikâyetler Divan'da incelenerek, bazen gereğinin yapılması bazen de mahallinde görülmeyip doğrudan Âsitâne'ye havale edilmesi ile karara bağlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Divan-ı Hümayun'da tutulan Mühimme Defterlerinin içeriği ile benzerlikler taşıyan Şikâyet Defterleri, çoğunlukla reaya arasındaki ihtilafların, ehl-i örf ve halk arasındaki uyuşmazlıkların kaleme alındığı merkezi idarenin verdiği hükümleri kapsamaktadır.

Osmanlı'da şikâyetler üzerine gönderilen hükümler olayın geçtiği mahalde görevli ehl-i şer' den olan kadıya veya beylerbeyi, paşa, sancakbeyi, yeniçeri serdarı gibi ehl-i örf grubuna yollanırdı. Yerinde çözülemeyen ya da birkaç kere şikâyet olunmuş fakat, gerek davacı gerekse davalının verilen hükme riayet etmediği durumlarda ise, tarafların mübaşir veya başka bir görevli eşliğinde Âsitâne'ye gönderilmesi istenmekteydi. Bunun yanı sıra, incelenen metinlerde davanın yerel mahkemede görülmeyip doğrudan Divan'a havale edilmesinin emredildiği hükümler de mevcuttur.

Osmanlı Devletinde şikâyette bulunma hakkı herhangi bir şarta bağlanmamıştır. Dolayısıyla zimmi-müslüman ya da reaya-askeri, herkesin Divan'a şikâyette bulunma hakkı vardır. Konuyla ilgili bölgenin idari amirlerine gönderilen hükümlerde, ahalinin Divan'a olan şikâyetlerinin engellenmemesi ve halkın bu konuda rencide edilmemesi gerektiği ihtar edilmiştir⁶.

İncelenen hükümlerde bütün bir kaza halkının şikâyetlerine rastlanıldığı gibi, kadın olsun erkek olsun bireysel şikâyetler de görülmektedir. Gerek toplu şikâyetler, gerekse münferid olanlar buldukları mahallin kadısına giderek onun vasıtasıyla Divan'a arz gönderebilirlerdi. Şikâyet şayet bir kaza halkı tarafından yapılmışsa daha ziyade "*mahzar gönderip*" veya "*arz-ı mahzar*"⁷ şeklinde ifadelendirilmiştir. Bunun dışında halktan bir şahsın doğrudan Divan'a şikâyette bulunması mümkündü. Bu yapılan başvurular da "*arzuhal edip*"⁸ veya "*gelip*"⁹ şeklinde kaleme alınırken, kadınların ve diğer görevlilerin şikâyetlerinin ise çoğunlukla "*mektup*

⁶ "... Vusul buldukda sadır olan fermân-ı celilü'l-kadrim üzre amel edip dahi min ba'd mezburları himâyet edip ve her husus ile görüp gözetip Asitâne-i saadetime varıp şikâyet ettiniz diye ve âhar tarikle rencide ve remide etmeyip ve adam göndermeyip ve fukarâyı himayet ve siyanet üzre olup min ba'd re'âyâ fukarâsının ve memleket ahalisinin hilâf-ı şer'-i şerif rencide ve remide olduklarına kat'â rıza-yı şerifim yokdur ana göre emr-i şerifimin mazmunu ile âmil olasın ..." A.ŞKT-2, 239/909.

⁷ A.ŞKT-2, 53/221. Ayrıca A.ŞKT-1, 67/333; A.ŞKT-1, 4/4; A.ŞKT-2, 31/125 vb.

⁸ A.ŞKT-1, 134/586, A.ŞKT-2, 31/127 vb.

⁹ A.ŞKT-2, 22/90.

gönderip"¹⁰ şeklinde ifadelendirildiği görülmektedir. Buna karşılık bireysel başvuruların yanında, ahalinin Divan'a gönderdiği şikâyetlerde de "*arzuhal edip*"¹¹ ibaresinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca kadı veya görevlilerin hükümlerinde de bazen "*gelip*"¹² ibaresinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla şikâyetin divana ulaştırılmasındaki ifadelerin tasnifinde çoğunlukla belirli ibareler kullanılmakla birlikte kesin bir ayrıma gitmenin pek isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

Öte yandan hükümler şikâyet defterlerine yazılırken çoğunlukla "*hüküm yazılmıştır*", "*hüküm-i şerif verilmiştir*", deyimlerinin yanında; "*emir yazılmıştır*" veya "*emr-i şerif tahrir olunmuştur*" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bazı hükümlerde ise sadece "*şurutuyla yazılmıştır*" veya "*yazılmıştır*" ibarelerine yer verilir¹³. Hükümler incelendiğinde söz konusu farklı ifadelerin hükmün özelliği ile ilgili olduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bahsi geçen ifadeler yer almadan kamu görevlilerine yapılan uyarılarla sona eren hükümler de mevcuttur¹⁴.

İncelenen hükümlerin bir kısmında şikâyet konusu olay izah edildikten sonra, hüküm kısmının "*buyurdum ki*" ifadesinden sonra yer aldığı görülmektedir¹⁵. Bu ifade metin arasında yer aldığı arada boşluk bırakılarak metne devam edildiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu ifadenin hükmün en sonunda yer aldığı örneklerle de rastlanmaktadır¹⁶. Öte yandan belgelerde "... *buyurdum ki hüküm şurutuyla yazılmıştır*" ya da "*buyurdum ki şer'le yazılmıştır*" ifadeleri de dikkati çeker¹⁷. Bir başka nokta da, hükümlerin büyük çoğunluğunda hükmün sonunda hüküm tarihinin bulunmasıdır. Ayrıca hükümler defterlere kaydedilirken hangi dönemde olduğunu belirtmek için bazı sadrazam isimlerinin de açıkça yer aldığı görülür¹⁸.

Şikâyetlerde dikkati çeken bir özellik de, şikâyeti yapan kişinin iddiasını kuvvetlendirmek için müftüden bir fetva alarak mahkemeye başvurusudur. Böylelikle davacının dava konusu ettiği olaydaki haklılığı bir nevi desteklenmiş olmaktadır. Konu ile ilgili birçok hüküm olmakla birlikte Karaman Beylerbeyine ve Konya Kadısına gönderilen hüküm buna örnek teşkil eder:

"Sabıka Karaman Beylerbegisi müteveffâ (...) kızı olan Har nam Hatun südde-i saadetime arzuhal edip bundan akdem Karaman Beylerbegisi olup vefat eden Hasan hâl-i hayatında bunun babasından izn-i şer'le intikal eden yerlerin gabn-i fâhiş ile alıp bahasın dahi vermeyip ziyade ta'addî

¹⁰ A.ŞKT-1, 59/302; 126/556; A.ŞKT-2, 7/25 vb.

¹¹ A.ŞKT-2, 24/97.

¹² A.ŞKT-1, 25/119; 107/483; A.ŞKT-2, 32/128 vb.

¹³ A.ŞKT-1, 5/7; 7/18; A.ŞKT-2, 8/29; 9/35 vb.

¹⁴ A.ŞKT-1, 22/104; 23/106; 34/168; A.ŞKT-2, 4/16; 8/30 vb.

¹⁵ A.ŞKT-1, 27/127.

¹⁶ A.ŞKT-2, 2/4; 3/10, 23/92 vb.

¹⁷ A.ŞKT-2, 222/856; A.ŞKT-1, 16/68 vb.

¹⁸ "Kuyûd-ı Ahkâm der zaman-ı Hazret-i Sadrazam ve Ekrem Derviş Mehmed Paşa fi'l-yevmi'l-işrin şehri Rebiülahir sene 1063. Kuşadası Kadısı ve Güzelhisar Kazasında nâibü'ş-şer' olan Mevlânâ (.....) zide fazluhumâya hüküm ki ..." A.ŞKT-2, 161/617; "Der zamân-ı Hazret-i Vezîr-i a'zam Murad Paşa edâmallahu te'âlâ iclâlehu fi yevmi'l-erbi'a şehri Cemaziyelevvel sene tis'a ve hamsin ve elf. Özü Paşasına ve (....) Kadısına hüküm ki ..." A.ŞKT-1, 58/292.

*ve tecavüz eylediğin ve bu bâbda şeyhülislamdan fetvası olduğun bildirip şer'le görülüp fetvâsı mücebince ihkâk-ı hak olunmak bâbında...."*¹⁹

Osmanlı mahkemelerinde davalı ve davacıların kimliklerinin tespiti, baba adlarının belirtilmesi²⁰, yaşadıkları köy veya kasaba isimlerinin ve şikâyet esnasında ikamet ettikleri yerlerin açıklanması²¹; ya da görevlerine yapılan atıflarla mümkün oluyordu²². Öte yandan kimseye bir zararı dokunmamış halktan olan kişiler için de "*kendi halinde*"²³ ibaresi dikkat çekmektedir. Şikâyetler arasında esnaf örgütlenmesi içerisinde yer alan kişiler de mensup oldukları esnaf örgütüne göre adlandırılmışlardır²⁴. Gayr-i müslimlerden gelen şikâyet ve davalar ise "*zımmı*", "*zımmı taifesi*" şeklinde kayda alınmıştır²⁵. Zımmi olarak vasıflandırılanların Hıristiyan ahalî olmaları muhtemel görülmektedir. Zira Yahudiler ayrıca "*yahudi*" olarak belirtilmiştir²⁶. Buna ek olarak şikâyetlerde "*kefere*" tabirinin de kullanıldığını görmekteyiz²⁷.

Şikâyetlerin reaya tarafından mı yoksa ehl-i örf veya ehl-i şer'den bir görevliden mi geldiği hususu, hükmü kaleme almada belirleyici bir unsurdur. Zira Osmanlı diplomatik dilinde yerli veya yabancı devlet erkânına yazılacak yazılarda kullanılacak elkâb ayrı ayrı tespit edilmiş, herkese görevli bulunduğu mevkiye göre elkâb kullanılmıştır. Genellikle her görevli için bulunduğu konum için belirlenmiş kelimeler dışında sıfat kullanılmamıştır. Bu sebeple Fatih Kanunnamesinde de her makam için kullanılacak elkâb ayrı ayrı belirtilmiştir²⁸. Nitekim incelenen belgelerde de devlet görevlilerine gönderilen metinlerde söz konusu kurala riayet edildiği görülmektedir. Örneğin Aydın sancağında mutasarrıf olan Mehmed'e giden hüküm

¹⁹ A.ŞKT-2, 106/414. Ayrıca, A.ŞKT-2, 58/236; 289/1114, 344/1333 vb.

²⁰ A.ŞKT-1, 34/168 vb.

²¹ A.ŞKT-1, 5/6; A.ŞKT-2, 65/268 vb.

²² A.ŞKT-1, 6/17 vb.

²³ A.ŞKT-1, 23/106; A.ŞKT-2, 261/1005 vb.

²⁴ A.ŞKT-1, 54/273; 101/462. A.ŞKT-2, 4/15, 11/40, 15/58 vb.

²⁵ A.ŞKT-1, 19/86; A.ŞKT-2, 6/23 vb.

²⁶ A.ŞKT-1, 90/425; A.ŞKT-2, 12/45 vb.

²⁷ A.ŞKT-1, 27/128; A.ŞKT-2, 6/20 vb.

²⁸ Kânunnâme-i Âl-i Osman, md. 51: "*Ve cümle elkâb böyle yazıla. Vezir-i azama; Düstür-i ekrem, müşir-i efram, nizâmu'l-âlem, nâzımu men'azım'il-ümem.... Ve müfti efendiye ve hoca efendiye ve kadıaskere böyle yazıla; Âlemü'l-ulemâ'il-mütebahhirin, efdal'ül-fudalâ'il-müteverri'nin, yenbü'ül-fadli ve'l-yakîn.... Ve defterdârımı cânib-i divandan böyle yazıla; İftihâr'ül-ümerâi ve'l-ekâbir, muht'ar'ül-küberâi ve'l-efâhir.... Ve beylerbeyine böyle yazıla; Emîrül-ümerâ'il-kirâm, umdet'ül-küberâ'il fihâm, zülkadr-i ve'l-ihtirâm... Ve sancakbeyine böyle yazıla; Kıdvetül-ümerâ'il-kirâm, umdet'ül-küberâ'il fihâm, zülkadr-i ve'l-ihtirâm... Ve beşeryüz akçe taht kadılarına böyle yazıla; Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vülât'il-muvahhidîn, mâdenü'l-fadli ve'l-yakîn, vârisü ulüm'il-enbiyâ ve'l-murselîn, hüccet'ül-Hakk ale'l-halkı ecma'in, el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Mu'in sahn müderrislerinden Mevlana-zîdet fedâilühu- yazıla.... Ve yüzelli akçeli kadınlara; Kudvet'ül-kudât'il-İslam, umdetü vülât'il-enâm, mûmeyyiz'ül-helal mine'l-haram Mevlana Kadısı -zîdet fedâilühu- yazıla. Anlardan aşağı kadınlara bir fırka eksik yazıla...." Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul: Fey Vakfı, 1990, C. 1, s. 330-331. Zamanla Kanunnamede geçen elkâbda bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyıla gelindiğinde daha ağır lafızların kullanıldığı görülür. Geniş bilgi için bkz. Feridun Bey. (1858), **Münşeatü's-Selâtin**, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1858, C. I, s. 1-13.*

“Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Hüdâvendigar Sancağı Alaybeyisi Halil zide kadruhû ...” şeklinde²⁹.

Merkezden gelen emrin kaza organları ile birlikte mülki amiri de ilgilendirdiği durumlarda hitap her iki makama birlikte yapılırdı. Kullanılması gereken elkâb görevlilerin konumlarına göre belirli bir sıra dahilinde ve ayrı ayrı yazılırdı. Söz konusu sıra beylerbeyi-sancakbeyi-kadı şeklinde olurdu. Defterdar ve vakıf mütevellileri kadılardan sonra, müftü ise kadı'dan önce gelirdi³⁰. İncelenen şikâyetlerde her bir kamu görevlisine ayrı ayrı elkâb kullanıldığını gösteren örneklerin yanında, yerleşmiş teâmülün aksine doğrudan yapılmış hitaplara da rastlamak mümkündür³¹.

İncelenen şikâyetlerde görülen bir özellik de bazı emirlerdeki muhatapların isim yerlerinin boş bırakılmasıdır³². Ayrıca hükmün gönderildiği yer isminin de boş bırakıldığını gösteren örnekler mevcuttur³³. Belgelerde bazı isimlerin boş bırakılmasının nedenini L. Fekete, belgenin yazılış sırasında kâtibin, gönderilecek makamdaki görevlinin ismini bilmemesine bağlarken; Boris Nedkov ise Osmanlı kalemlerinin mükemmel bir teşkilat olduğunu belirterek, isim yerlerinin boş bırakılmasının söz konusu isimlerinin bilinmemesi değil, yazılmasına gerek duyulmaması olarak açıklamaktadır. O'na göre özellikle merkezden gönderilen fermanlar hukuki birer belgedir ve bu sebeple belirli şahısların adıyla sınırlandırılmazlar³⁴. Her iki görüş de değerlendirildiğinde, Osmanlı'da bilhassa diplomatik alanda her ayrıntının düşünülüp uygulamaya geçildiği ve özellikle kaleme alınan belgelerin müsveddelerinin dahi saklandığı veya ayrı bir deftere kaydedildiği düşünülürse, söz konusu durumun kâtiplerin bilgisizliğinden kaynaklandığı görüşüne ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

Şikâyetlerde aynı hükmün birden fazla yere gönderildiğini gösteren örnekler de rastlanmaktadır. Böyle durumlarda metin tekrar edilmeyip, “Bir sûreti Köprülü Kadısına Hitaben”³⁵, “Bir sûreti dahi Anapoli Kadısına yazılmışdır. Fi't-târîhi'l-mezbur”³⁶ şeklinde ifadeler yer almaktadır.

Son olarak incelenen şikâyetlerde buyrulduklara da rastlamak mümkündür. Bilindiği gibi Osmanlı diplomatüğinde buyruldukları sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptan paşa, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli vazifelilerin, kendilerinden daha aşağı mevkilerde bulunan görevlilere gönderdikleri emirler için kullanılan bir te-

²⁹ A.ŞKT-1, 5/10.

³⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, “Elkâb”, **DİA**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, C. XI, s. 51. Bu durum şikâyetlerde de kendini göstermektedir. “Üsküb Sancağı Beğine ve Kadısına hüküm ki” A.ŞKT-2, 15/59; “Niğde sancağında vaki olan kadılara ve kethüda yerlerine ve mütesellime ve yeniçeri serdarlarına hüküm ki” A.ŞKT-1, 17/71 vb.

³¹ “Düstür-ı mükerrer müşir-i müfehham nizamü'l-âlem nâzümü'l-ümem Veziriazam Mehmed Paşa edamallahu te'âlâ iclâluhununu kethüdâsı olan kıdvetü'l-emâcîd ve'l-ekârim Ali Kethüdâ zide mecduhû ...” A.ŞKT-2, 190/733. “Birecik sancağı alaybeyisi olan Ramazan arz-u hal edip ...” A.ŞKT-1, 14/56. “Sen ki nâibsin Südde-i Saadetime mektup gönderip ...” A.ŞKT-1, 17/75.

³² A.ŞKT-1, 23/108. A.ŞKT-2, 9/34 vb.

³³ A.ŞKT-1, 8/26. A.ŞKT-2, 338/1305 vb.

³⁴ Kütükoğlu, “Elkab”, s. 51.

³⁵ A.ŞKT-1, 15/58.

³⁶ A.ŞKT-2, 22/87.

rimdir. Özellikle XVI. yüzyıldan sonra bazı belgelerde “buyruldu” kelimesinin açık ve okunaklı bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Fakat XVII ve XVIII. yüzyıllardaki belgelerde kelimenin eskisi kadar açık yazılmadığı görülür³⁷.

Şikâyet Defterindeki belgelerin bazılarında “buyruldukları mektup üzerlerinde yazılmıştır”³⁸ ya da “buyruldukları hüccet üzerinde kalmıştır”³⁹ şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca hükmün sonunda değil de derkenâr olarak geçen açıklamalar da dikkati çekmektedir⁴⁰.

C. İncelenen Şikâyetlerin Tasnif ve Tahlili

Şikâyet eden veya hakkında şikâyet edilenler “Ehl-i Örf”, “Ehl-i Şer” ve “Reaya” olmak üzere üç kısımda tasnif edilmiştir. Beylerbeyi, sancakbeyi, vezir, paşa gibi idari alanda görevli olan kişiler, sipahi, zaim, cizyedâr gibi toprak görevlileri, yeniçeri, subaşı ve vakıf görevlileri ve diğer görevliler (bahçe-i hassa ustası, hazine-i âmire hüddâmı vb.) ehl-i örf kategorisine dahil edilmiştir. Kadı, müderris ve ulema, ehl-i şer’ grubunda yer alırken; nakibü’l-eşraf, meşayih ve seyyid olarak anılan gruplar “reaya” içerisinde değerlendirilmiştir. Gayr-i müslimlerin tasnifinde ise devlet görevinde olanlar ehl-i örf, cemaat içerisindeki dini statüyü ifade eden görevliler (papaz, rahip) diğer halk gibi “reaya” grubuna dahil edilmiştir.

a. Şikâyet Edilenler

Atik-Şikâyet defterlerine yansıyan kayıtlarda yer alan şikâyet edilenlerin profili, Osmanlı hukuk uygulaması hakkında dikkate değer fikirler vermektedir. İncelenen 2215 hükmün 1793 adedinin Divan’a gönderilen şikâyetlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Geri kalan hükümler Divan’dan yerel mahkemelere gönderilen tayin, buyruk ve sair ilamlardır.

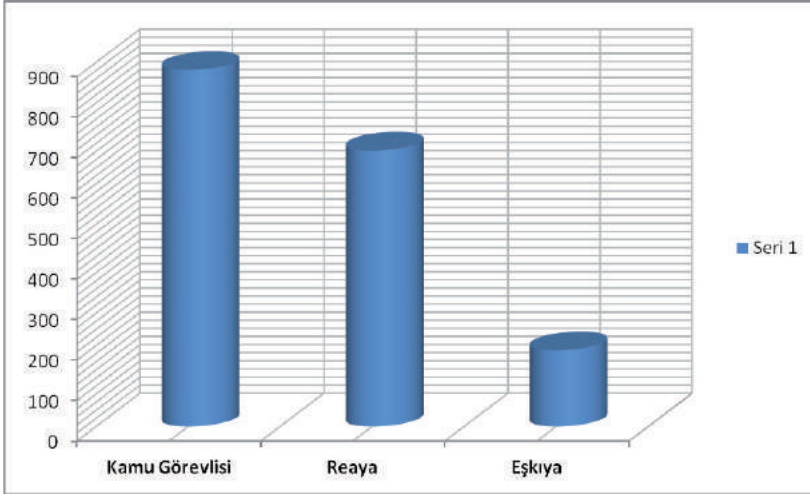
Öncelikle şikâyet edilenleri iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi devlet otoritesini temsil eden kamu görevlileri, ikincisi ise müslüman ve gayr-i müslim halkı temsil eden reaya grubudur. 1793 şikâyet arasında 3 adedi zım-mi olan toplam 881 adet kamu görevlisinden, 682 adet ise reyadan şikâyet edildiği görülmektedir. Kamu görevlileri arasında 736’ü Ehl-i örfü, 145 adedi ise Ehl-i şer’i konu alan şikâyetlerdir.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994, s. 197.

³⁸ A.ŞKT-1, 20/91.

³⁹ A.ŞKT-1, 14/56.

⁴⁰ Örneğin Halep eyaletinde olan vezire, Kilis kadısına ve Ağraz voyvodasına gönderilen arazi ile ilgili hükmünde “Derkenâr: Buyruldukları maliye beratı üzerindedir” demektedir. A.ŞKT-1, 4/1.

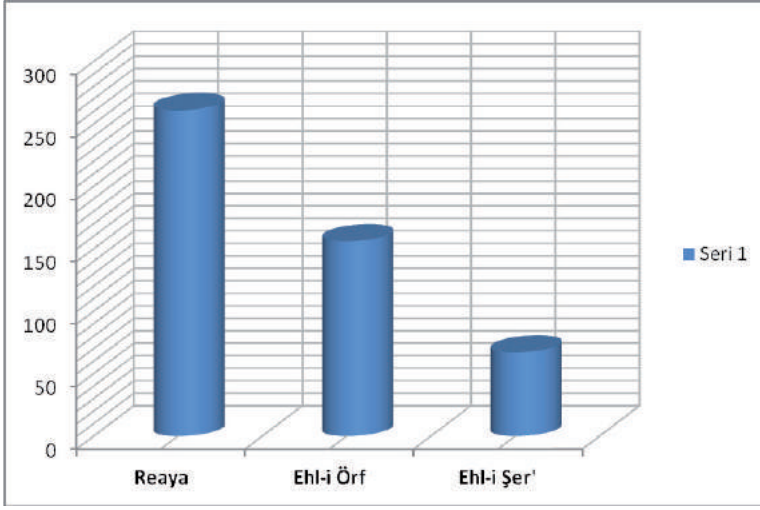

Tablo 1: Şikâyet Edilenler (Genel)

Rakamlar incelendiğinde kamu görevlilerinin reayaya nispeten daha fazla sayıda şikâyete konu olduğu anlaşılmaktadır. Oranlardaki söz konusu farklılığın izahı mümkündür. Zira reayanın kendi aralarındaki şikâyetlerinin daha ziyade mahalli mahkemelerin görev ve yetki alanına girmesi ve bu tür ihtilafların genelde mahalli mahkeme kararlarıyla çözülebilmesi, halkın Divan'a gönderdiği şikâyetlerin sayı olarak daha düşük olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak yerel mahkemeler veya yönetimler tarafından çözülemeyen hukuki, idari ihtilaf ve şikâyetler, merkezi hükümete iletilmekte ve bunlarla ilgili olarak merkezi yönetim tarafından alınan kararlar, şikâyet defterlerinin konusunu oluşturmaktadır. Reayadan şikâyet edilenlerden 188 tanesinin eşkıya olması da bir anlamda kamu görevlilerinin şikâyeti anlamını taşımaktadır. Zira eşkıyanın şikâyetinin altında kamu görevlilerinin görevlerini gereği gibi yapamadıkları anlamı da vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı'da ehl-i örfün görev ve yetki alanlarından biri mahkeme kararlarının uygulanması, ikincisi kamu düzeninin ve asayişin sağlanması, sonuncusu ise vergi toplanmasıdır. Dikkat edildiğinde her üç alan da yetki kullanımını gerektiren ve söz konusu yetkinin kötüye kullanılmasına imkân veren alanlardır. İncelenen hükümler arasında bu alandaki şikâyetlerin yoğunluğu da bu durumu doğrular mahiyettedir. Şikâyetler incelendiğinde ehl-i örf hakkında Divan'a gönderilen şikâyetlerin en fazla reaya tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu durum bize görevi kötüye kullanma veya görevi suistimal ile ilgili durumlarda, birinci olarak mağdur olan grubun halk olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

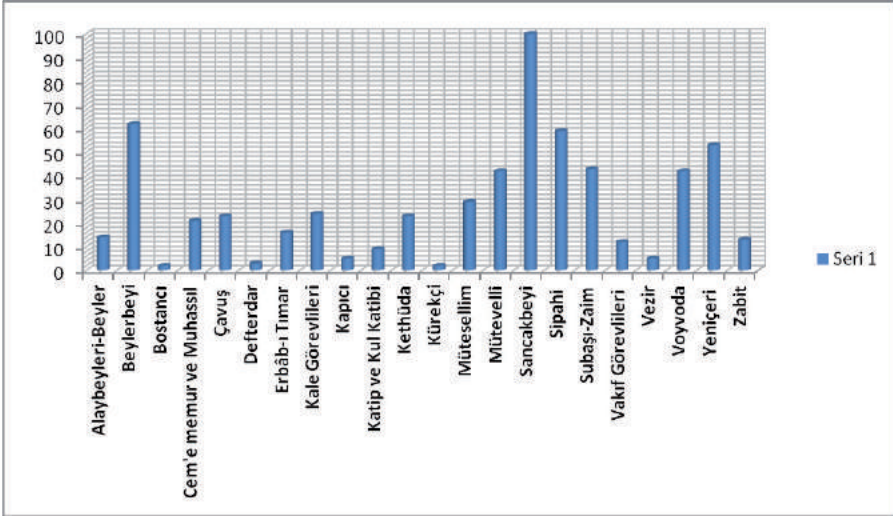

Tablo 2: Kamu Görevlilerini Şikâyet Edenlerin Oranları

Osmanlı merkezi yönetiminin, ehl-i örfün yetkilerinin kötüye kullanılmasının önüne geçmek için birtakım tedbirler aldığı bilinmektedir. Söz gelimi usulsüz akçe toplamanın önüne geçilebilmesi için, vergi miktarları ve reayadan istenen hizmetlerin neler olduğu kanunnamelerde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Keza bir mahkeme kararı olmadan (kadı marifeti) kimsenin cezalandırılmaması veya kanunname hükümlerine aykırı bir cezanın verilmemesi hususları da çeşitli kanunname ve adaletname hükümlerine konu olmuştur⁴¹. Ayrıca halktan meccanen yiyecek talep edilmemesi, ahalinin nakil araçlarını izinsiz kullanmamaları ya da mülklerini izinsiz satmamaları konusunda da kanunnameler çıkarılmıştır⁴². Ancak bütün bu düzenlemelere rağmen, Osmanlı devletinin on yedinci yüzyıldaki coğrafi sınırlarının genişliği ve denetim imkânının sınırlılığı dikkate alındığında, söz konusu hükümlerin uygulamaya istenen ölçüde yansımadağı ve yansımayacağı düşünülebilir. Zira incelenen belgelerde ehl-i örften şikâyetlerin ehl-i şer'e nispetle fazlalığı da bu durumu ortaya koymaktadır.

⁴¹ Hüdâvendigar Livası Kanunnâmesi md. 30. Ömer Lütfü Barkan, **XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları: Kanunlar (tıpkıbasım)**, İstanbul, İktisat Fakültesi yayınları, s. 5; s. 27 md. 21, s. 382 md.41. Bu konuda geniş bilgi için bk. M. Âkif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", **Osmanlı Araştırmaları**, 2004, sy. 24, s. 37-46.

⁴² Hatvan Livası Kanunnâmesi, md. 13. Barkan, **Kanunlar**, s. 317.

Tablo 3: Kamu Görevlilerinin (Ehl-i Örf) Şikâyet Edilme Oranları

Ehl-i örfü konu alan şikâyetlere bakıldığında en fazla şikâyet olunan kamu görevlisinin sancakbeyi olması (100 şikâyet) ve bu oranı beylerbeyinin izlemesi (62 şikâyet), sancakbeylerinin beylerbeylerine nispetle sayı bakımından daha fazla sayıda olmasına bağlanabilir. Zira Osmanlı'da aynı beylerbeyine bağlı birden fazla sancak olduğu ve beylerbeylerinin bu sancaklarda görev yapan sancak idarecilerinin amiri oldukları bilinmektedir. Beylerbeyi ve sancakbeyleri hakkındaki şikâyetlere genel askeri-idari sınıf içerisinde yer alan yeniçeri (53 şikâyet), mütesellim (29 şikâyet), voyvoda (42 şikâyet), vezir (5 şikâyet), çavuş (23 şikâyet) ve alaybeyi (14 şikâyet), hakkındaki şikâyetlerin eklenmesi durumunda şikâyet defterlerinde yer alan en kalabalık grubun askeri-idari sınıf olduğu ortaya çıkmaktadır (top. 328). Bu durumun sadece incelediğimiz döneme ait olmadığını da belirtmek gerekir. Nitekim ehl-i örfün kanunsuz uygulamalarına yer veren müstakil düzenlemeler olmakla beraber, bazı kanunnamelerin mukaddimelerinde de reayaya haksızlık edilmemesi konusunda gerekli uyarıların yapıldığı görülmektedir⁴³. Ayrıca toprak görevlisi olarak reayanın vergilerini tahsilde önemli rol oynayan sipahilerin, önemli oranda şikâyetlere konu olması, Osmanlı toprak yönetiminde aksayan yönleri göstermesi bakımından da önemlidir.

Şikâyetlerde müslüman ahali hakkında Divan'a gönderilen şikâyet sayısı Ehl-i örften sonra 549 adetle ikinci sırayı almaktadır. Adam öldürme ve hırsızlık

⁴³ Kanuni döneminde hazırlanmış olması muhtemel olan Kanun-i Osmanî şu sözlerle başlamaktadır: "Merhûmân ve mağfurân atam ve dedem -nevverallahü teâlâ merkadehüma- nazar kılmuşlar ve görmüşler kim zâlimler mazlûmlara zûlm kılıp hadden tecavüz edüp reyânın hali mükedder olup ve ol sebepten Kânun-i Osmânî vaz etmişler..." bk. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990, C. IV, s. 296. Benzer ifadeler içeren bir adaletnâme için bk. Mustafa Çağatay Uluçay, **XVII. Asır'da Saruhan'da Eşkyaçılık ve Halk Hareketleri**, Manisa: Manisa Halk Evi Yayınları, 1944, s. 163 vd.

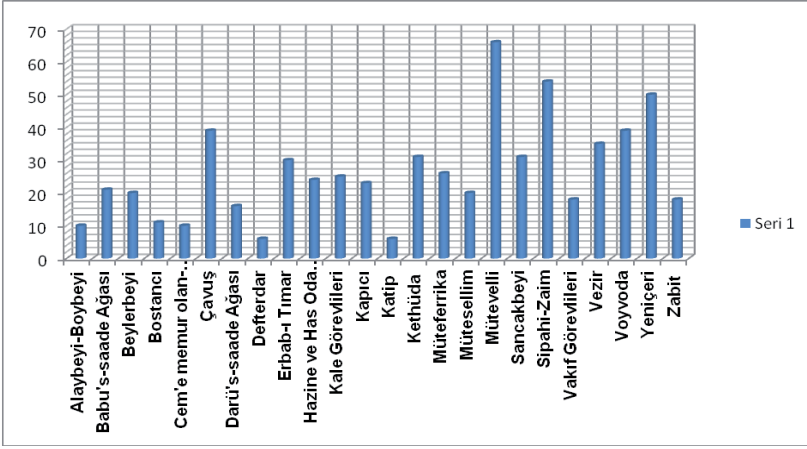
gibi adi suçların yanında, söz konusu şikâyetler daha ziyade halkın vergi ödemede yükümlülüğünde gösterdiği aksaklıklar konusundadır ve büyük çoğunluğu idareciler tarafından yapılmıştır. Söz konusu şikâyetler XVII. yüzyılda halkın vergileri ödeme konusunda ne denli zorlandığını da açıklar mahiyettedir. Öte yandan Gayr-i müslimler hakkında Divan'a gönderilen şikâyetlerin Müslümanlara nazaran % 10 civarında olduğu tespit edilmiştir. Zımmiler hakkındaki toplam 138 adet şikâyet arasında 121 adet şikâyetle halk birinci sırayı almaktadır. Daha sonra sırasıyla gayr-i Müslim din adamları ve görevliler yer gelmektedir.

Ehl-i şer' grubu hakkında Divan'a gönderilen şikâyet sayısı 145'dir. Bu grubu en fazla şikâyet eden grubun, reaya olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla ehl-i örf ve ehl-i şer' grubu gelmektedir. Ehl-i şer' grubu içerisinde kadılar hakkında Divana gönderilen şikâyetlerin diğer şikâyetlerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 145 şikâyetten 118 adedinin kadılar hakkında olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık toplam şikâyetler arasında, ehl-i şer hakkında yapılan şikâyetlerin ehl-i örf'e göre daha az olması, incelediğimiz dönemde adli yapının idari yapıya nispetle daha düzenli bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bunda kadınların ehl-i örf'e nazaran, görev ve yetki alanlarının daha iyi belirlenmiş olmasını göz ardı etmemek gerekir. Keza kadınların bir hukukçu olarak hukuka uygunluk konusunda, idarecilerden daha duyarlı ve daha birikimli olmalarının rolünün de etkili olduğu muhakkaktır.

b. Şikâyet Edenler

Atik-Şikâyet Defterlerinde şikâyet edenlerin oranı incelendiğinde, şikâyet edilen oranlarla benzerlik arzettiği görülür. Gayr-i müslim ahaliyi de dahil ettiğimizde 1793 adet şikâyetten 980 adetle kamu görevlileri Divan'a şikâyet gönderenler arasında (ehl-i örf: 827, ehl-i şer': 153) birinci sırayı almaktadır. Gerek şikâyet edilenler gerekse şikâyet edenler bakımından Ehl-i örfün birinci sırada yer alması, izaha muhtaç bir durum olarak gözükmektedir. Ehl-i örfün çoğunlukla şikâyet ettiği grubun diğer kamu görevlilerinden (ehl-i örf) oluşması görevliler arasındaki anlaşmazlığı gözler önüne sermiştir. Söz konusu anlaşmazlıklar içerisinde amir konumunda olan görevlilerin, kendilerine bağlı olan diğer kamu görevlilerini Divan'a şikâyetlerine rastlanıldığı gibi; normal bir kamu görevlisinin, bağlı olduğu sancak veya beylerbeyini özellikle yetki tecavüzü ve görevi suistimal ile ilgili konulardaki şikâyetleri de dikkati çekmektedir. Öte yandan söz konusu şikâyetler arasında asılsız iddialarla bir başka kamu görevlisini görevinden ihraca matuf şikâyetler de yok değildir.

Grafikte de görüldüğü üzere beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir gibi idarecileri beraber değerlendirdiğimizde, Divan'a gönderilen şikâyetler arasında Osmanlı askeri ve idari yapısının üstünde yer alan görevlilerin başı çektiği görülmektedir (83 adet). Şikâyet konuları çeşitli olmakla birlikte bu grubun genellikle diğer kamu görevlilerinden şikâyetçi oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 4: Kamu Görevlilerinin (Ehl-i Örf) Şikâyet Etme Oranları

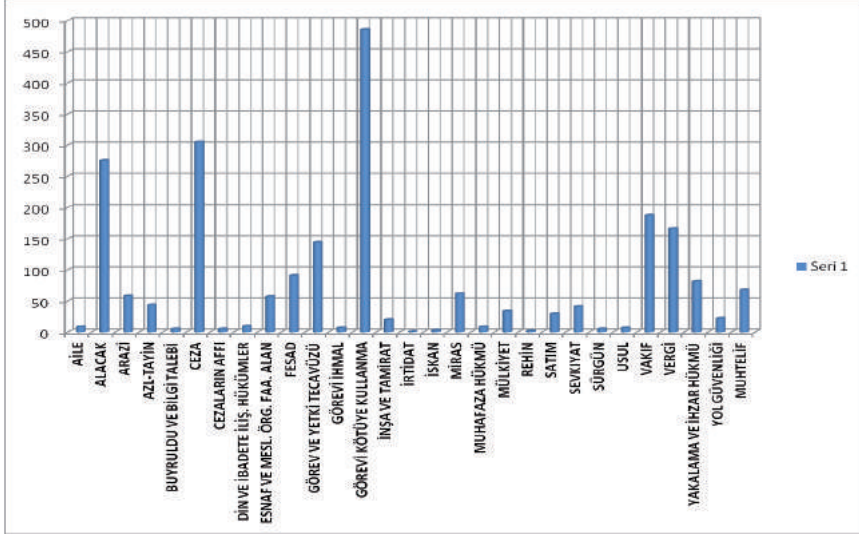
Ayrıca kamu görevlileri içinde vakıf görevlisi olan mütevellilerin de Divan'a önemli sayıda şikâyet gönderdikleri görülmektedir. Mütevellilerin Divan'a gönderdikleri şikâyetlerin çoğu reaya grubu ile ilgilidir. Reayanın vakıf arazilerindeki mahsullerin toplatılmasına yaptıkları haksız müdahaleler; öte yandan vakıflara kanuna aykırı vazife ihdas etmeleri şikâyet konularının başında gelmektedir.

Divan'a şikâyet gönderenler arasında gayr-i müslim ahali de dahil edildiğinde, 846 adet şikâyetle reayanın ikinci sırayı aldığı görülmektedir. Rakamlar incelendiğinde birinci sıradaki kamu görevlileri ile reayanın şikâyet etme oranlarının birbirine yakın olduğu gözlenmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi reayanın şikâyetlerinde kamu görevlilerinin fazla yekun tutması görevlilerin vazifelerini suistimalden en fazla reayanın zarar gördüğünü ispatlar.

Son olarak şikâyet edenler arasında oran bakımından üçüncü sırayı 153 adetle Ehl-i şer grubu almaktadır. Kadı ve Kazaskerlerin Divan'a gönderdiği şikâyetler incelendiğinde toplumun her kesimi hakkında şikâyetlerin yapıldığı görülmekle beraber, ehl-i örf'ün birinci sırada yer alması ehl-i şer' ile ehl-i örf arasındaki mücadeleyi göstermesi açısından dikkate değerdir. Başka bir ifade ile kadıların ehl-i örfün tasarruflarını kanun çerçevesinde tutma çabası Osmanlı tarihi boyunca sürmüştür. Nitekim Divan'a gönderilen birçok şikâyetle beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini kötüye kullandıkları, kadıların da ehl-i örfün yaptığı uygulamalarını denetlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durumda kadıların Osmanlı hukuk sistemindeki konumlarının ve gerek askeri gerekse idari kesimden bağımsız bir şekilde görevlerini ifa etmelerinin rolü olsa gerekir. Dolayısıyla Kadı ve Kazaskerlerin şikâyetlerinin içerisinde, idareciler hakkındaki şikâyetlerin birinci sırayı alması, adli mekanizmanın idareciler üzerindeki kontrol ve denetimini açıklar mahiyettedir. Daha sonra sırasıyla reaya, ehl-i şer ile eşkıya grubu gelmektedir. Reaya hakkında Divan'a gönderdiği şikâyetler içerisinde, 3 adet şikâyetin de gayr-i müslim ahali hakkında olduğu tespit edilmiştir.

c. Şikâyet Konuları

İncelenen şikâyetler tasnife tabi tutulduğunda hakkında Divân-ı Hümâyun'a şikâyet gönderilen en büyük kesimin kamu görevlileri olduğu açıktır. Gerek ehl-i örfü gerekse ehl-i şer'i kapsayan söz konusu şikâyetler "Görevi Kötüye Kullanma" başlığı altında değerlendirilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere bu alandaki şikâyetlerin oranı, diğer şikâyet konularına nazaran önemli ölçüde fazlalık arz etmektedir. Daha sonra sırasıyla "Ceza" ve "Alacak" ve "Vakıf" ile ilgili şikâyetler dikkati çekmektedir.

Tablo 5: Şikâyet Konuları

Gerek askeri ve idari kanadı oluşturan ehl-i örf grubu gerekse ulema ve yargı sınıfını temsil eden ehl-i şer' grubu konusunda Divan-ı Hümâyun'a giden şikâyet sayılarına bakıldığında (top. 877) görevi kötüye kullanma başlığı altında işlenecek kararların yoğunluğu ortaya çıkmaktadır. Zira alacak davaları dışında, görevli grubu hakkında Divan'a gönderilen şikâyetlerin büyük bir kısmı, görevi suistimal ve yetki tecavüzü alanına giren suçlar olduğu tespit edilmiştir. Özellikle görevi kötüye kullanma ile ilgili 486 adet şikâyet belirlenmiştir. Söz konusu şikâyetler kanuna aykırı akçe ve erzak toplamak için devre çıkmak⁴⁴, başkasının mülkiyetinde olan malı zimmete geçirmek, vakıf mallarında şartnameye aykırı olarak tasarrufta bulunmak, ölenlerin tereke taksiminden haksız kazanç sağlamak, eşkiya ile birlik olup gasp, hırsızlık, yaralama, öldürme gibi olaylara karışmak şeklinde sıralamak mümkündür. Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin yüzden fazla atıyla "karye be karye" dolaştıkları, halktan "müft-ü meccânen yem ve yemek ve arpa ve saman ve bal ve yağ ve koyun ve kuzu ve odun..." gibi maddeleri talepleri şikâyetlerde açıkça ifade edilmektedir. Ehl-i örfün devre çıkması çeşitli emir ve fermanlarla defalarca yasaklanmasına rağmen

⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Feridun M. Emecen, "Devre Çıkma", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, C. IX, s. 250-251.

men görevlilerin bu konudaki ısrarlı tutumları Divan'dan gelen ihtarlara muhatap olmalarını beraberinde getirmiştir⁴⁵. Halktan talep edilen yiyecek maddeleri dışında bazı isimler altında akçe talebi de metinlerde ifade edilmektedir⁴⁶. Beylerbeyi ve sancakbeylerinin dışında, özellikle sipahi grubunun vergiler konusunda halka yaptığı haksızlıklar da sipahi grubu hakkında Divan'a giden şikâyetler arasında önemli bir yekun tutmaktadır.

Öte yandan Görev ve Yetki tecavüzü alanında 144 adet, Görevi İhmal kapsamında ise 7 adet şikâyet tespit edilmiştir. Yetki tecavüzü kapsamında özellikle mülki amirlerin yetkilerini aşarak reayayı haksız yere cezalandırmaları ve diğer görevlilerin yetkisi dahilinde olan görevlerine müdahaleleri önde gelen şikâyetler arasında sayılabilir. Görevi ihmal alanında ise çoğunlukla vazifelilerin görevlerini yerine getirmemeleri zikredilebilir⁴⁷.

Şikâyetlerde idarecilerin usulsüz olarak tahsil ettikleri cerimeler dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı hukuk uygulamasında, öldürme olaylarında kadı şer'e göre kısas uygulamasına hükmetmiş ise, katil idam olunur ve görevlilerin cerime alması yasaklanırdı. Şayet katil öldürülen kişinin yakınları tarafından affa uğramışsa maktulün varisleri diyet, görevliler ise cerime alırdı. Fakat burada da bir ayrıntı söz konusu ki, o da katilin serbest raiyyetli olup olmaması konusudur. Şayet katil serbest raiyyetli ise cerimenin tamamını serbest tımar, vakıf ve emlakın sahibi alırdı. Şayet serbest raiyyetli değilse cerimenin yarısını tımar sahibi, yarısını defterde kime gelir yazılmış ise (subaşı-sancakbeyi-beylerbeyi) o tahsil ederdi. Bunun dışında beylerbeyi ve sancakbeyleri diyetten onda bir resim (öşr-i diyet) alamazlardı. Tahrir defterlerinde veya kanunnamelerde böyle bir payın ayrıldığı görülmektedir⁴⁸. Buna rağmen idarecilerin atlılarla köyleri dolaşıp ahalinin malını yağma ettikleri kanuna aykırı cerime topladıkları bilinmektedir. Nitekim 1060 senesinde Köstendil ve İştib kadılarına gönderilen bir hükümde sancak mutasarrıfının adamlarıyla birlikte kanuna aykırı cerime adıyla topladığı paralar şikâyet konusu edilmiştir⁴⁹. Ayrıca reayadan tahsil edilecek cerime paraları hakkında, idareciler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları da belirtmek gerekir. Örneğin mahkeme kararıyla

⁴⁵ A.ŞKT-2, 168/642; A. ŞKT.-1, 6/11; A.ŞKT-2, 137/532.

⁴⁶ "... sâ-yir zahirelerin yedirdiklerinden gayri arpa akçesi deyü her kisan için birer kuruş ve devr ve selâmiye nâmıyla hilâf-ı şer'-i şerif ve kanun nice akçelerin alıp ..." A.ŞKT-1, 31/150. "... devr-i selâmiye nâmıyla karye başına yirmişer ve otuzar kuruşların alıp ve nice bi günah müslümanları ahz edip hilâf-ı şer'-i şerif yüzerden ziyade kuruşların alıp bunun emsâli zulm ve te'âddisinin niha-yeti olmadığın ..." A.ŞKT-2, 168/642. Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 203/825

⁴⁷ "... Evkâfı medresesinde müderris olanlar talebeye ders vermeyip edâ-yı hizmet eylemediğinden ..." A.ŞKT.-2, 129/504 vb.

⁴⁸ Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 114.

⁴⁹ "... Köstendil Sancağı'na mutasarrıf olan Hasan tevâbî'i ile gelip fukarânın evleri üzerine konup müft-ü meccânen yem ve yemeklerin alıp gadr eylediğinden mâ'adâ (....) hilâf-ı şer'-i şerif cerime nâmıyla külli akçelerin alıp ..." A.ŞKT-1, 174/727. "... Bolu Sancağı beyi taraflarından bunların defterli re'âyâsından (....) cerime ve sâ-yir bād-ı hevâlarına müdahâle etmeleriyle re'âyâ tayifesi rahat görmeyip perakende ve perişan edip ... A.ŞKT-1, 168/705.

cerime almaya hak kazanmış voyvodalar veya diğer idarecilere, vakıf görevlilerinin ya da subaşı olanların engel olduğu da anlaşılmaktadır.⁵⁰

Cerime paralarının toplanmasındaki söz konusu usulsüz uygulamaların yanında, idarecilerin halka gereksiz tekâlif yükledikleri de incelenen hükümlerde kendini göstermektedir. Divân-ı Hümayun'dan Ünye Kadısına gönderilen hükümlerde reayaya kanuna aykırı odun, saman ve arpa teklif edilmemesi vurgulanmıştır⁵¹. Ahalinin Osmanlı'da bazı hizmetler karşılığında vergiden muaf oldukları bilinen bir gerçektir. Buna rağmen idarecilerin zaman zaman halkın elinde bulunan resmi belgeleri dikkate almayıp, ilave vergi ve hizmete zorladıklarını gösteren şikâyetler de bulunmaktadır. Divan'dan ilgili makamlara gönderilen emirlerde, söz konusu muafiyetnamelere uyulması gerektiği ifade edilmiştir⁵².

Öte yandan şikâyetlerde sancakbeyi ve beylerbeyinin dışında diğer kamu görevlilerinin de görevlerini kötüye kullandığı görülmektedir. Özellikle vergi toplamakla görevli olan muhassıl ve mütesellimler hakkında Divan'a giden şikâyetlerden, ahalden kanuna aykırı para topladıkları anlaşılmaktadır⁵³. Konu ile ilgili kanunname maddelerinde alınacak vergilerin miktarı ve zamanı konusunda emirler bulunmaktadır. Özellikle sipahilerin reayadan hasat mevsiminden önce vergi talep etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira zamanından önce tahsil edilen verginin iki sakıncası olmaktadır ki birincisi; halk için tarladan kaldırmadığı mahsulün vergisini ödemek birtakım sıkıntıları beraberinde getirmektedir. İkincisi ise; sipahi verginin tahsil tarihinden önce azledilir veya herhangi bir şekilde tımarını kaybederse, yerine gelecek sipahi de kendi zamanına düşen vergiyi talep edecektir. Bu durumda aynı dönem içerisinde halktan iki defa vergi tahsil edilmiş olur. Kanuna göre ilk sipahi bu geliri kendi yerine gelene geri vermelidir. Bununla birlikte halkın da, vergisini önceki sipahiye ödemediğini kadıdan aldığı bir belgeyle ispat etmesi gerekir. Söz konusu problemler sebebiyle I. Süleyman devrinde çoğu vergilerin tahsil zamanları açıkça belirtilmiştir. Mesela, "İспенçe" mart başında, "Koyun hakkı" nisan başında, "Otluk resmi" çayır biçme zamanında, "Âsiyâb (de-

⁵⁰ "... kaymakam-ı mezbur ve voyvodası o makule cerime müstehakk olanları ahz edip şer' ve kanun ve defter mücebince cerimelerin almak istedikde merhum ve mağfûrun leh Mihrimah Sultan Evkâfi câbileri (...) voyvodaları ve ze'âmet subaşları serbest re'âyamızdır diye şer' ve kanun ve defter mücebince cürm-ü cinâyet ve bâd-ı hevâların almağa mâni' olmalarıyla ..." A.ŞKT-2, 327/1262.

⁵¹ "... paşa tarafından mübaşir ve adamları gelip kadimden olagelene muhâlif ve bilâ emr-i şerif odun ve saman ve arpa teklif edip arabanıza tahmil ve iskeleye indiresin deyü hilâf-ı şer'-i şerif rencide eylediklerin bildirip ..." A.ŞKT-1, 30/144. Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 149/645; 150/650. A.ŞKT-2, 21/83.

⁵² "... nam karyesi muaf iken vali-i vilayetler kah müşahare ve kah (...) ve kah teklif-i şakka ile teklif edip rencide eylediklerin bildirip ellerinde olan muafiyetnâmeleri mucebince tekâlif-i şakka ile ve mir-i miran ve voyvodaları teklif ile hilaf-ı şer' ve kanun teaddi ve tecavüz olunmayıp ..." A.ŞKT-1, 15/61. Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 336/1299

⁵³ "... hâliyâ muhassıl-ı emvâl olanlar oligelene muhâlif liva-i mezbûr dahi karyelerine otuz ve kırk atlı ile adam gönderip fukarânın ehl ve iyâleriyle sâkin oldukları evleri üzerlerine konup müft-ü meccânen yem ve yemeklerin ve hilaf-ı şer' ve kanun ta'allül ve bahâ ve zahire ve kaftan baha ve konak (...) selâmiye nâmiyla küllî akçelerin alıp bunun emsâli zulm ve ta'addilerinin nihâyeti olmakla ..." A.ŞKT-2, 75/303.

ğirmen) resmi” harman kaldırıldıktan sonra, “Bahçe öşrü ve Bostan öşrü” mahsul kaldırıldıktan sonra alınacaktır. Bu tarih hangi görevlinin zamanına düşerse vergi ona ait kabul edilir⁵⁴.

Ehl-i örfün söz konusu kanunsuz uygulamaları XVII. yüzyılda vergiler sebebiyle ekonomik sıkıntı yaşayan reayanın daha kötüye gitmesine ve zaman zaman yaşadıkları yerleri terk etmelerine sebep olmuştur. Toprağın işlenmesini kesintiye uğratan bu durum hiç şüphesiz halktan toplanan vergiler konusunda birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu sebeple atıl kalan topraklar hakkında döneme ait fetvalarda cela-yı vatan edenlerin üç yıl boş kalan yerlerinin tapu ile başkalarına verileceği belirtilmiştir. Ayrıca cela-yı vatan etmeden de üç yıl boş kalan tarlaların durumu aynı şekilde hükme bağlanmıştır⁵⁵.

Vergileri toplamakla görevli olanların her ne kadar bu görevi kadıların denetiminde yerine getirmeleri gerekiyorsa da, toprakların büyüklüğünün zaman zaman söz konusu denetimi sekteye uğrattığı muhakkaktır. Belgelerde görevini kötüye kullanan görevlilerin yerlerine, yenilerinin tayin edildiği anlaşılmaktadır⁵⁶.

İncelenen belgelerde idarecilerin yanında, kadıların da kanuna aykırı fiiller gerçekleştirdikleri merkeze ulaşan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Ancak kamu görevlileri arasındaki genel şikâyet oranına bakıldığında, kadılar hakkındaki şikâyetlerin diğer görevlilere nazaran oldukça düşük olduğu görülür.

Şikâyetler arasında en fazla göze çarpan konu, kadıların “devre çıkma” olarak tabir edilen halktan kanuna aykırı para ve yiyecek toplamalarıdır⁵⁷. Ayrıca ahali-den toplanan vergiler konusundaki usulsüzlükler de zikredilebilir. Bu alandaki şikâyetlerin diğer konulara nazaran daha fazla olduğu tespit edilmiştir⁵⁸. Bununla

⁵⁴ İnalçık, “Adâletnâmeler”, s. 84. Ayrıca bk. Barkan, **Kanunlar**, s. 269-270. Niğbolu Kanunnâmesi md. 12-19. 1652 senesinde Musul Kadısına gönderilen hüküm şu şekildedir: “... rusumun cem’ zamanı geldikde eyâlet-i mezbûre âhara tevcih olunmakla tekraren dahi rusûm talep olunup senetli iken def’-i rusûm talep olunmakla re’âyâ tafesi perakende ve perişan olup üzerlerine edası lazım gelen rusumlarını kadimden olageldiği üzere vakt-ü zamaniyla verip eda eylediklerinden sonra mukaddem rusûm talebiyle rencide olunmamak ...” A.ŞKT-2, 25/100.

⁵⁵ Konu ile ilgili Pir Mehmed Efendi’nin Zahir’ül-Kudât adlı kavânin mecmuasında şöyle denilmektedir. “Cela-yı vatan edüp üç sene yerleri mu’attal kılan Zeyd’in yerlerini sahib-i arz tapu ile talibe vermeye kadir olur mu? El-Cevab: Celây-ı vatan edenin yerlerini fi’l-hâl ahare vermeğe memurdur.” Akgündüz, **Kanunnameler**, C. IX, s. 403-404. Bahayi Efendi’nin fetvalarında da “Zeyd tasarrufunda olan tarlasını üç seneden ziyâde hâlî ve mu’attak kodukda, hâlâ sahib-i arz ol tarlayı Zeyd’in tâ’tilinden tapu ile vermeğe kadir olur mu? El-cevab: Olur” denmektedir. Akgündüz, **Kanunnameler**, C. IX, s. 449.

⁵⁶ A.ŞKT-1, 12/42.

⁵⁷ “... nâm kadı kendi için hâne başına yüz onar ve oğluna sekizer ve adamlarına beşer (...) ziyâde fuzûlen yüz yirmi üçer akçelerin alıp zulm ve te’addi eylediklerin bildirip şer’le görülüp hilâf-ı şer’i şerif aldığı hakların geri alıverilmek bâbında ...” A.ŞKT-1, 37/183. “... nam kadı kadimi mahkeme olan mahalde oturmayıp adamlarıyla ayda bir devre çıkıp karye be-karye gezip müft-ü meccânen yem ve yemek ve koyun ve kuzu ve sâyir me’külâtlarını ve küllî akçelerini alıp bunun emsâli zulum ve ta’addilerinin nihâyeti olmadığın bildirip men’ ve def’ olunmak bâbında ...” A.ŞKT-2, 70/287.

⁵⁸ “... nam kadı sicill akçesi diye cebren yedi bin akçelerin ve şehir kethüdâsı bin beşyüz akçelerin alıp ...” A.ŞKT-2, 210/813-220/850. “... nâm kadı ve İbrahim çorbacı nâm kimseler kendi hâllerinde olmayıp cizye ve avâız ve bedel-i nuzul ve kadırğa kirâsı ve koyun ve arpa ve saman ve

birlikte bazı kadıların eşkıya ile birlik olup ev basma, gasp ve yağma gibi kanunsuz fiilere karıştıklarını; ayrıca mahkemeye başvuran ölü yakınlarından kassam sıfatıyla miras taksiminde kanuna aykırı hisse talep ettiklerini veya terekeyi tamamen gasp ettiklerini ifade eden hükümlere de rastlanmaktadır⁵⁹.

Kadıların buldukları kazanın hem idari hem de mülki amiri konumunda olmaları örneğin, vergilerin toplanması, sefere gitmeyenlerin teftiş olunması⁶⁰, cezaların “kadı marifeti” olmadan uygulanamaması⁶¹ gibi birçok alanda denetleme görevlerinin olduğu düşünülürse, vazifeyi suistimalin birden fazla alanda yapılma ihtimalini açıklamak mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen ehl-i örfle karşılaşılacağı kadı ve kazaskerlerin görevi kötüye kullanma, görevi ihmal ve yetki tecavüzü alanında daha düşük oranda şikâyete konu oldukları görülmüştür.

“Ceza” başlığı altında tasnife tabi tutulan şikâyetler arasında ise, çoğunlukla “haramî”, “haydut” olarak nitelendirilen eşkıyanın öldürme ve yaralama olayları bulunmaktadır. Söz konusu suçlar daha ziyade gasp ve hırsızlık sonucu meydana gelen suçlardır. Öldürme olaylarıyla ilgili şikâyetlerin çoğunluğu “şer’le *hakkından gelinmek*” olarak son bulmaktadır. Ayrıca bazı görevli yakınlarının da, öldürme olaylarına iştiraklerini ve eşkıya ile birlik olduklarını gösteren hükümleri de ifade etmek gerekir. Zira her dönemde olduğu gibi, inceleme konumuz olan XVII. yüzyılda da, idarecilere yakın olan reyanın söz konusu yakınlığı kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı anlaşılmaktadır. 1062 (1652) senesinde Divriği Sancakbeyine hitaben yazılan hüküm bu durumu açıklar mahiyettedir. Şikâyette sancakbeyinin bizzat kardeşinin haydutluk yapip, adam öldürme ve gasb olaylarına karıştığı belirtilmiştir. Metnin sonunda sancakbeyinin yapılan hukuka aykırı fiilleri engellenmesi gerektiği emredilmektedir⁶².

sâyir tekâlif cem’ine gelenlerin yanlarına varıp tekâlif fermân olunandan ziyâde cem’ ettirip ...” A.ŞKT-1, 69/344. “... kadı kanaat etmeyip kendisi için yirmişer kuruş cem’ eylediğinden gayri hüccet-i şer’iyye ve mürâsele için kanun olanı almayıp her gelen tekâlifden küllî akçe alıp ...” A.ŞKT-2, 118/458. Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 267/641; 182/700 vb.

⁵⁹ “... nam kadı kendi hâlinde olmayıp şerir ve ehl-i fesâd olduğundan gayri bir Arap hizmetkârı ve kendi hevâsına tâbî bazı eşkiyâyı yanına cem’ edip karye be-karye gezip evler basıp ve füzülen avrat ve oğlan çekip ve davarların nice fukaranın gök ekinlerine salverip yedirip ve çiğnetip ve bunların emsâli nicelerinin bi-gayr-i hakk akçelerin alıp ve mezbûrun ze’ametlerini mezkûrun zulmünden fi-rare mecâlleri kalmayıp perakende ve perişan olduklarını bildirip ...” A.ŞKT-1, 186/766. “... nam kadı müteveffâ Hacı Ali nam kimsenin metrûkâtından mevlânâ-yı mûmâ-ileyhe aid resm-i kismet namıyla beşyüz kuruş ve İslam nam karyeden müteveffâ Mustafa nam yeniçerinin muhalefâtından dahi resm-i kismet (...) akçe ahz-u kabz eyleyip lâkin getirip teslim etmeyip zimmetinde kaldığın bildirip ...” A.ŞKT-2, 29/116. “... nam sağirin mâl-ı mevrusundan bi’l-fil akçe kızanlık vasisi olan Abdülğani nam kâdî’nın üzerinde sekizyüzonbeş kuruş olup birinci seneden beri sağir-i mezburun hakkı göndermeyip gadr ve teaddi eylediği bildirip temessükü muccebince şer’le sağir-i mezburun hakkı aliverilip (...)” A.ŞKT-1, 12/45. Ayrıca bk. A.ŞKT-1, 87/413; 111/499; A.ŞKT-2, 79/318 vb.

⁶⁰ “Ve dahi sefere varmayan yayanın yasağı, kuzât ma’rifeti ile teftiş oluna ...”; “Muhtesip olan kimse kâdî marifetiyle narh vere...” Akgündüz, **Kanunnâmeler**, C. IX, s. 521, 524.

⁶¹ II. Bayezid dönemi Tuna Tuzlası yasaknamesinde “... Her kim yasağına muhalefet edip ... olursa kulum bula, tutup kadı meclisine getire. Kadı dahi ber-müceb-i şer’i şerif teftiş eyleye. Eğer emrime muhalef iş ettikleri şer’le zâhir olursa, kadı ma’rifetiyle yasağım mücebince kulum haklarından gele. Ama kadı ma’rifeti olmadan kimseye kulum yasak etmek câiz değildir.” Akgündüz, **Kanunnâmeler**, C. II, s. 594.

⁶² “Hâlâ senin kardeşin hevâsına tâbî birkaç atlı ile gezip murûr ve ubûr eden ebnâ-yı sebilin yol-

2215 şikâyet arasında oldukça küçük bir yekün tutmasına rağmen eşkıyanın mahkeme bastığı ve kadı gibi dava gördüğü Divan'a giden şikâyetler arasında görülmektedir. Konu ile ilgili 1 Muharrem 1059 (1649) tarihinde Sancakbeylerinin şikâyeti üzerine göre Rodos Sancak mutasarrıfına ve İstanköy Kadısına gönderilen hükümde Ahmet adındaki şakinin diğer ehl-i fesadla birlikte vergi toplanmasına mani olup, mahkemede davası olanları meclis-i şer' e göndermediğinden bahsedilmektedir⁶³. Benzer bir diğer şikâyet ise eşkıyanın mahkemeyi basıp, mahkeme görevlilerini haps ettiği örneğidir. Mahkeme naibinin şikâyeti üzerine Divan'dan Bursa Kadısına gönderilen hükümde naibin altı gün haps edilip, malının gasb edildiği anlaşılmaktadır. Eşkıyanın ayrıca mahkeme gelirlerine de el koyduğu ifade edilmektedir⁶⁴.

İncelediğimiz 2215 şikâyet içerisinde mahkemelerin eşkıya tarafından ele geçirilmesini içeren hükümler sayı itibariyle oldukça azdır (5 adet). Yine de söz konusu örneklerin adaletin gerçekleşmesinin teminatı olan mahkemelerin kısa süreli de olsa işlevini yerine getirememesi, ayrıca bir hukuk adamı olarak mahkeme kadısı tarafından görülmesi gereken davaların bir suçlu tarafından çözüme kavuşturulması örneği ürkütücüdür. Fakat yukarıda da izah edildiği gibi incelenen şikâyetler içerisinde buna benzer şikâyetlerin oranı oldukça düşüktür.

“Alacak” başlığında tasnif edilen şikâyetler arasında, müslim veya gayri müslim ahali arasında cereyan eden ve metinlerde genellikle “karz” olarak ifadesini bulan ödünç para ile ilgili şikâyetler çoğunluktadır⁶⁵. Bunların bir kısmı alacağını borçlu hayattayken tahsil edememiş alacaklıların, varislere açtıkları alacak davalarıdır⁶⁶. İncelenen şikâyetler arasında borçludan murâbaha talep edildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim 1063 (1653) tarihinde Anadolu'ya gönderilen bir hükümde,

larına inip katl-i nüfus ve gâret-i emvâl eyleyip te'addi ve tecävüz eylediği i'lâm olunmağın imdi memâlik-i mahrusamda bu makûle zulm ve te'addi olunduğuna rızâ-yı şerif olmamakla kardeşin mezburun vech-i meşrûh üzere ta'addisi men' olunmak için ...” A.ŞKT-2, 36/147.

⁶³ “... Ahmed nâm kimse şakî ve ehl-i fesad olmakla Memâlik-i Mahrusamda cemiyet memnû iken hevâsına tabi birkaç nefer eşkıyayı başına cem' edüp de'bi cemiyetten hâli olmamakla cezire-i İstanköy'den zâbitlerine asla mahsul aldirmayup mal-ı miriye küllî gadri olduğundan gayri ahâli-i vilayetten davası olanları şer'î şerife götürmeyip kendü zu'mu ile fasl edüp asla itaat-i şer'î şerif etmeyip (...)” A.ŞKT-1, 4/4.

⁶⁴ “... nâm şakîler hevâlarına tâbî nice eşkiyâ ile Mudanya tarafından birkaç nefer ele getirip ale'l-gafle mahkemeyi basıp cebren na'ib-i mezburu altı gün haps edip ikiyüz kuruşluk eşyası ile iki aylık mahkeme mahsulün gasb edip zulm ve taaddi ve fesâd eylediklerin bildirip ...” A.ŞKT-1, 52/259 Ayrıca “... kazâ-i mezbûr sâkinlerinden kapıcı nam şakî ve Kôr Mehmed kendilere tâbî nice eşkiyâ ile yekdil olup mirimirân Anadolu mütesellimi tarafından otuz-kırk atlı getirip ve Gökçedağ'dan ma'zûl sarhoş Hüseyin namında olan kimseyi mütevellî nasb ettirip gelip mahkemeyi basıp (...) nâibi olan Karka'dan ma'zûl Mehmed'i seccâdeden kaldırıp haps edip ...” A.ŞKT-1, 43/219.

⁶⁵ “(...) nam kimse (...) nam karyede olan Ali nam kimseden karz-ı şer'den on bin akçe hakkı olup elinde olan deyn temessükü mücebince talep eyledikde vermekte ta'allül ve inad eylediğın bildirip ...” A.ŞKT-2, 114/448. “(...) nam zimmî gelip bundan akdem tüccâr tâifesinden Anapendo oğlu Ararna nam ermenilere ber vech-i karz dört bin beşyüz (...) kuruş verip talep eylediklerinde vermekte özr eylediklerin bildirip ...” A.ŞKT-1, 204/828. Ayrıca A.ŞKT-1, 9/30; 14/52; 14/54; 18/76; 21/96; 24/111. A.ŞKT-2, 19/73; 44/180; 184/707; 187/720; 225/868 vb.

⁶⁶ A.ŞKT-2, 294/1136. Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 17/73; 19/81; 22/103. A.ŞKT-2, 22/90; 97/385; 235/906 vb.

borç olarak verilen paraların beş seneden bu yana geri ödenmediğinden bahisle; “asl-ı mal ve güzeşte murâbahası”nın tahsil edilmesi için hüküm yazılmıştır⁶⁷. Buna ek olarak, alınacak murâbahanın oranının yüksek olmamasına da dikkat edildiği görülmektedir. Nitekim Kanuni döneminde, borçlanmalarda söz konusu oran % 10-15 arasında tespit edilmiştir⁶⁸. Devletin murâbahada söz konusu oranın geçilmemesi için adalet fermanları yayınladığı bilinmektedir. Bu fermanlardan bazıları Rumeli veya Anadolu'daki bütün kadılara gönderilmiş umumi islahat emirleri şeklindedir. Fermanlarda resmen izin verilmiş oranların dışına çıkılmaması konusundaki ihtarlar dikkati çekmektedir⁶⁹.

Öte yandan halkın ödemeye gücünün yetmediği durumlarda murâbahanın alınmaması gerektiğini emreden hükümlere de rastlanmaktadır. Şikâyetler arasında Demirhisar kadısına gönderilen bir hükümde varislerin murâbaha ödemeye gücü yetmediğinden alınmaması gerektiği belirtilmektedir⁷⁰.

“Vakıf” başlığı altındaki şikâyetler ise çoğunlukla vakıfların şartnamelerine aykırı olarak işlem yapılması, vakıf görevlilerinin görevlerini ihmal veya suistimalleri, ayrıca vakıf arazilerindeki halk ile vergileri toplamakla görevli olanlar arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilidir. Özellikle Saray ağalarının şikâyet konuları arasında öne çıkan başlık, kanuna aykırı olarak vakıflarda yapılan vazife ihdaslarıdır. Bilindiği üzere Osmanlı vakıf uygulamasında zaruret olmadıkça, vâkıfın (vakıf kurucusu) şartnamede belirtmediği görevler için kadı görevlendirme yapamazdı. Ancak vâkıf, mütevellî veya kadiya böyle bir yetki vermişse, vakfın amacına ters düşmeyecek vazifeler ihdas edilebilirdi. Literatürde buna “*ihdâs-ı vezâif yetkisi*” denmektedir⁷¹. Buna karşılık incelenen hükümlerde kadınların vakıflara usulsüz bir şekilde görev

⁶⁷ “... evkâf-ı mezbure nukudunun mütevellisi yediyle Ankara Kazası kethüdâ yeri olan Ali nam kimseye mu'amele-i şer'iyeye ile bin yüz elli kıt'a altı kuruş verilip beş seneden beri aslın ve murâbahasını vermeyip zimmetinde olmakla asl-ı mâl ve güzeşte murâbahası vakf için bi't-tamâm tahsil ettirilip ...” A.ŞKT-2, 276/1060. Ayrıca A.ŞKT-1, 128/566; A.ŞKT-2, 2/9; A.ŞKT-2, 331/1278; A.ŞKT-2, 333/1286. Murâbaha hakkında bilgi için bkz., İbrahim Kafi Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 148-152.

⁶⁸ “Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki; kazâ-i Çirmen tevâbi'inden karye-i Karaağaç'da sabıka Yunus voyvoda vakf eyledüğü akçe ki on dört bin akçedir murâbahası mürtezika vefa itmedüğü ecilden On'un onbir akçe iki pula kibel-i şer'den izin virülüp vakf-ı mezburun mütevellisi talebiyle kayd-i sicil olundi.” Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)” *Belgeler*, C. III, S. 5-6, 1966, s. 34, dp. 31.

⁶⁹ “... İmdi on'u birbuçuktan ziyade muameleye ruhsat verilmemiştir, her kim On'u birbuçuktan ziyade muamele edip fukaraya zulüm ve teaddi eyler ise gelip medyûn-u tazallum eyledikte, On'u birbuçuktan ziyade ne miktar akçesin almış ise ba'de's-subut asl-ı male hesab edip ziyadesin geri ashabına alverip, min ba'd ribahorlara On'u birbuçuktan ziyade muamele aldırmasız. Her kim memnu' olmaz ise mecâl vermeyip, muhkem habs edip yarar adamlara koşup mukayyed ve mahbus Dergâh-ı Muallama gönderesiz ki müebbed küreğe konula.” Bkz. Barkan, “Tereke Defterleri”, s. 38, dp. 36.

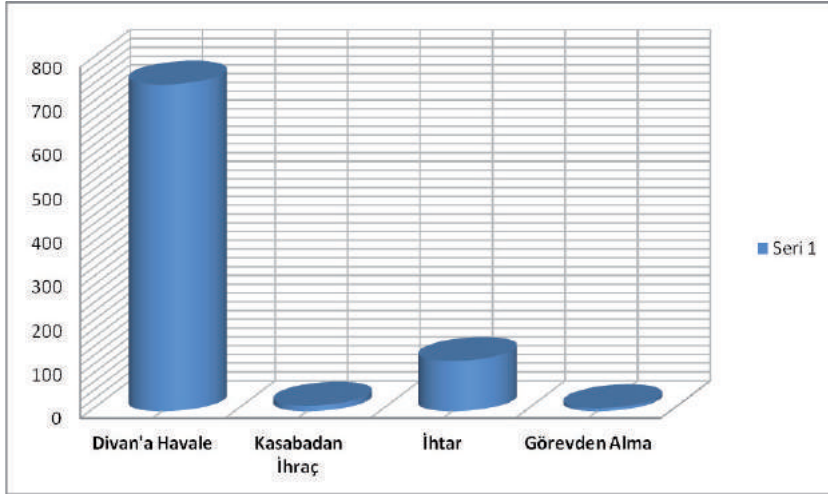
⁷⁰ “... mezburları karyelerine götürüp iskân ettirmekle murâbaha vermeğe iktidârları yoğiken varisleri murâbaha namıyla akçe talebiyle rencide ve remide etmekden hâli olmadıkların bildiriş üç seneye değin tedric ile asıl malları vermek şartıyla murâbaha nâmına akçe talep olunmak ettiril-memek namında (...)” A.ŞKT-2, 325/1253.

⁷¹ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 350.

ihdas ettiklerini gösteren şikâyetlerin yanında, halktan olan kişilerin de sahte beratlarla çıkar sağlamak için gerçekleştirdikleri filler azımsanacak ölçüde değildir⁷². Söz konusu vazife ihdaslarının, vakıflarda görevli olan kişiler tarafından gerçekleştirildiğini gösteren şikâyetlere de rastlanmaktadır⁷³.

d. Şikâyetlerin Hukuki Sonuçları

Bu başlık altında Divan'a gönderilen şikâyetlerin nihâi sonuçları değil, metnin sonunda ilgili görevliye verilen talimatlar incelenmiştir. Zira metinlerden de anlaşıldığı üzere, şikâyete konu olan olayda çoğu zaman son ve kesin bir karar çıkmamaktadır. Şikâyetlerin büyük bir kısmı şikâyete konu olan olay izah edildikten sonra hangi makama hitaben yazılmışsa "Şer'le hakkından gelinmek" veya "Mucebince Şer'le görülme" tabirleri ile son bulmaktadır. Bazı şikâyetlerde "şer' ve kanuna göre" kaydı da yer almaktadır. 2215 şikâyet arasında bu şekilde son bulan kararların sayısı 1326 adettir. Şikâyetlerin diğer bölümünde, problemin mahalli mahkemede çözüme kavuşturulamazsa Divan'a havalesi emredilmektedir. Bu şekilde son bulan şikâyetlerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (745). Bunun yanında, yerel mahkemede görülmeden doğrudan Divan'da kazaskerlerin huzurunda görülmesinin emredildiği şikâyetlere de rastlanmaktadır. Divan'dan ilgili makamlara gönderilen kararlarda şikâyetin izahının sonunda, idarecilere hitaben kaleme alınan ihtar ve tenbihlere de rastlanmaktadır (115). Son olarak, sayısı düşük dahi olsa kasabadan ve görevden ihraç cezaları da incelenen şikâyetlerde tespit edilmiştir.

Tablo 6: Şikâyetlerin Hukuki Sonuçları

İncelenen şikâyetlerde davalıların Divan'a havalesinin iki şekilde mümkün olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, şikâyetler üzerine yerel mahke-

⁷² A.ŞKT-2, 55/225; 24/98; 88/355; 165/633; 175/671; 209/808; 219/845; 268/1030; 274/1054. A.ŞKT-1, 15/62; 59/300; 82/391; 123/544 vb.

⁷³ A.ŞKT-1, 15/62; 36/172; 55/278. Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 230/887; 336/1297.

melerde davaları görülüp suçları kesinleşmiş fakat çözüme kavuşturulamamış davalılar hakkında “*Âsitâneye ihzari*” ibaresinin yer almasıdır. Divan'a gönderilen şikâyetlerde bu şekildeki davaların birden fazla şikâyete konu edildiği anlaşılmaktadır. Bu şekildeki şikâyetler, daha ziyade “*ehl-i fesad*” olarak nitelendirilen eşkıya hakkındaki şikâyetler ile emre uymayan görevliler (ehl-i örf/ehl-i şer') hakkındaki şikâyetlerdir. Eşkıyanın kasaba ve köylerde hukuka aykırı gerçekleştirdiği fiiller sonucunda “*hakkından gelinmesi*” emrinin yanında, grubun elebaşlarının Divan'a gönderilmesinin de emredildiği görülmektedir⁷⁴. Ayrıca verilen emirlere uymayan veya görevi kötüye kullanan idarecilerin hakkından gelinmesi emredilmekte, aksi takdirde Divan'a havalesi istenmektedir.⁷⁵

Şikâyet konusu ve hakkında şikâyet edilen grup veya kişi izah edilip “*mahallinde ihkâk-ı hak olunmazsa Âsitâne'ye havale*” kaydı, hukuki problemin yerel mahkemede çözüme kavuşturulamama ihtimaline karşılık alınmış bir tedbir olarak görülebilir. Zira burada daha yüksek bir mahkemenin adres gösterilmiş olmasını, Osmanlı uygulamasında adaletin teminat altına alınma isteği olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca metinlerdeki bu kayıt, merkezi idarenin, gerek reaya gerekse idareciler tarafından Divan'a sunulmuş bir şikâyeti, çözüme kavuşturana kadar takip ettiğinin de bir göstergesidir.

Öte yandan Divan'a havaleyi gerektiren ikinci bir uygulama da, davanın yerel mahkemelerde görülmeyip doğrudan Âsitâne'de görüleceği emridir. Bu şekilde kaleme alınan kararlar çoğunlukla idareci ve kadılar hakkındaki şikâyetler üzerine verilmiştir.

Şikâyetler üzerine Divan'dan ilgili makamlara gönderilen hükümlerde, mahal mahkemelerde çözüme kavuşturulamayan davaların Divan'da görülmesi emrinin yanında, suçlular hakkında kasabadan ihraç istemini ifade eden emirlere de rastlanmaktadır. Söz konusu hükümlerin çoğunlukla “*ehl-i fesad*” olarak ifadelendirilen, halkın huzur ve asayişini bozan kişiler hakkında emredildiği tespit edilmiştir⁷⁶. Kasabadan ihraç cezasının zaman zaman görevini kötüye kullanan görevliler için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1062 senesinde Kocaeli sancak mutasarrıfı

⁷⁴ “...merhum Ahmed'in ve tevâbi olan eşkıyanın haklarından gelinmesi lazım ve mühim olduğun i'lâm eyledikleri ecilden mezkur Ahmed'i ahz edüp mukayyed ve mahpus Âsitâne-i Saadetime irsâl eylemeniz babında ...” A.ŞKT-1, 4/4.

⁷⁵ “... tumâr-ı mezbûru mezkûr alaybeyisi mu'âraza ettirmeyip bundan sonra memnû' olmaz ise mezkûr alaybeyleri kayd-u bend ile Âsitâne-i Saadetime ihzâr olunmak ...” A.ŞKT-1, 115/513. “... Şaban nâm Bostancı bir tarikle temessük îrâd edip zikr olunan vakfın zabtını ben dahi aldım diye dahl ve adam gönderip ol cânibde olan voyvodası Ali zîde kadruhunun zabtına mâni' olmakla gadr olunmağın varan adamına müdâhale ettirilmeyip mûmâ-ileyhin adamını zabt ettirilip memnû' olmaz ise Âsitâne-i Saadetime havâle olunmak üzere ...” A.ŞKT-1, 98/451; Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 147/633 vb.

⁷⁶ “... mezbûr Acemzâde'nin hizmetkârların dükkânlarından ve yollarda avrat çekip gece ile bazılarının kapılarını kırıp bu makûle zulm ve te'âddiden hâli olmadıkların bildirip men' ve def' olunmak babında emr-i şerîfîm ricâsına arz eylediğün ecilden mezbûr hizmetkârların zabt edip bir ferde te'âddi olunmaz ise sâkin ola bunun gibi şekâvetleri zuhûr eder ise izn-i şer' le vilâyetten sürülmek emrim olmuştur ...” A.ŞKT-1, 90/426; “... fi'l-vâki' mezburların şekâvetleri vâki' ise haklarından gelinip ve mahalle-i mezbûrdan ihracı için ...” A.ŞKT-1, 144/623; Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 41/169; A. ŞKT-2, 183/699-704; A.ŞKT-2, 41/169.

ve Üsküdar kadısına gönderilen bir hükümde reayanın mahalle imamını şikâyeti konu edilmiştir. Şikâyete göre, Sarı Ali ismiyle bilinen imam imamet vazifesine yakışmayan davranışlarda bulunduğu için “ehl-i fesad” olarak vasıflandırılmaktadır. Bu sebeple kasabadan nefyine hükmedilmiş ve yerine yeni bir imam ve hatip atanmıştır. Fakat eski imamın kanuna aykırı davranış görevi tekrar üzerine almaya çalıştığı metinden anlaşılmaktadır⁷⁷. Dikkati çeken bir başka hükümde de, Kudüs ahalisinin şikâyeti kaleme alınmıştır. Şam Paşasına gönderilen hükümde, görevini kötüye kullanan mahkeme kâtiplerinin kasabadan ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Metinden tam olarak hangi fiili işledikleri açık olarak anlaşılmamaktadır. Katiplerden birinin sancakbeyinin katibi olduğu ve gayr-i müslim olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla suça karıştığı tespit edilen kişilerin ihraç kararlarında, müslim veya gayr-i müslim için herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Verilen ihraç emrinin birçok defa gönderildiği, fakat emre uyulmadığı zikredilmektedir⁷⁸.

İncelenen şikâyetlerde kadınların kanuna aykırı fiiller sebebiyle kadınların derhal Divan’a gelmeleri emredilen hükümlerin yanında⁷⁹, yaptıkları usulsüzlüklerden dolayı görev yerlerinin değiştirildiği veya sürgüne yollandığını ifade eden örnekler de mevcuttur⁸⁰. Kasaba ahalisinin şikâyeti üzerine kaleme alınan şikâyette daha önce fetvada görevli olan hatibin görevden alındığı, fakat Mehmet adlı kadı ile hukuka aykırı davranışlar içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hükümde hem eski hatibin hem de kadı’nın kasabadan çıkarılmasına hükmedilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili olarak Şeyhülislamlık makamından da onay alınması dikkati çekmektedir. Zira gerek fetva ile görevli olan hatibin, gerekse kadı’nın hukuk sisteminin adil bir şekilde işlemesi bakımından mevkilerinin önemi tartışılmaz bir şekilde bilinmektedir. Dolayısıyla böyle görevlerde istihdam edilen kişiler hakkındaki ihraç kararlarında şeyhülislamların fetvalarının alınması da konunun önemini açıklar mahiyettedir⁸¹.

Osmanlı’da, gerek ahali gerekse ehl-i örf tarafından yapılan şikâyetler üzerine kadınların veya kazaskerlerin görevlerine son verildiğini gösteren başka örnekler de mevcuttur. İncelediğimiz dönem içerisinde genellikle rüşvet almak suçundan görevlerine son verilen kazaskerlere Çeşmi Mehmet Efendi (1632), Cinci Hüseyin Efendi (1646) ve Memik-zade Mustafa Efendi (1654) örnek verilebilir⁸². Buna kar-

⁷⁷ “ ... mezbur Hasan Halife’ye ibkâ ve mukarrer kılınıp mezbur Sarı Ali mukaddemâ sâdır olan fermân-ı şerifim mucebince nefy olunmak bâbında ...” A.ŞKT-2, 50/207

⁷⁸ “ ... nam kimse kendi halinde olmayıp el mesâlihine karışıp mahkeme kitâbetinde olup berî olmakla nice fesâdât zuhur eyleyip ve sancağı beyi katibi olan Circis nam zimmî fesad üzere olmakla mezbûlar nefy ve iclâ olunup min ba’d mahrûsa-i mezburede iskân ettirilmemek bâbında bir kaç def’a mü’ekked evâmîr-i şerif verilmiş iken bazı kimselere istinâd etmekle itâat etmediklerin bildirip ...” A.ŞKT-2, 73/299

⁷⁹ A.ŞKT-1, 84/399; 111/499.

⁸⁰ A.ŞKT-1, 167/703. A.ŞKT-2, 237/915.

⁸¹ “ ... Câmî’i Atik’de hatib olan Nizâmî mukaddemâ fetvâdan ref’ olunup ve Mukayyid Mehmed nam Kadı hevalarına tâbî kimseler ile fesâddan hâlî olmamalarıyla kasaba-i mezburdan nefy olunmak bâbında emr-i şerifim rica eyleyip ve bi’l-fi’l Şeyhülislam olan a’lemü’l-ulemâi’l-mütebahhîrîn Mevlâna Mehmed Şehab’i edamallâhu te’âlâ fezâilehu ikisinin dahi sù-i hâline vukûf hâsil edip def’-i ihtilâl için mezburlar kasaba-i mezbureden nefy olunması ...” A.ŞKT-2, 237/915.

⁸² Bür Işın, XVII. Asrın İlk Yarısında Payeli ve Bil-Fiil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri (Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1965, s. 92-93, 151. Daha

şılık asılsız iddialarla halkı kıskırtıp kadıları görevden uzaklaştırmak isteyen ehl-i örfün şikâyetleri de dikkati çeken hükümler arasında sayılabilir⁸³.

Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı'da özellikle görevde olan kadıların usulsüz uygulamalar nedeniyle beylerbeyi, sancakbeyi gibi ehl-i örfü şikâyet ettikleri ve yapılan şikâyetler sonucu idarecilerin cezalandırıldığı, mallarının müsadere edildiği veya azledildiği örneklerine rastlanmaktadır⁸⁴. İncelenen şikâyetlerde de, görevlilerin yetki tecavüzleri ve görevlerini suistimalleri sebebiyle Divan'a havalelerinin yanında, bazı kararlarda görevliler hakkında Divan'dan verilen hükme itaat edilmediğinde görevden alma cezasının gündeme geldiği görülmektedir.

İncelenen metinlerde ilgili makama gönderilen hükümlerin bir kısmında, verilen mahkeme kararına uyulmadığı takdirde, emre uymayanların cezalandırılacağı ihtar edilmektedir. Söz konusu ihtarların çoğunlukla hukuka aykırı fiillerin gerçekleşmesine göz yumduğu veya suçlularla ortak olduğu gerekçesiyle, kararların gönderildiği görevliler hakkında kaleme alındığı görülmektedir. Nitekim Aydın sancak mutasarrıfı ve Tire kadısına gönderilen hükümde, sancak mutasarrıfının kendi tarihine dahil olmadığı halde mahsulü toplattırıldığı anlaşılmaktadır. Metinden, mahsulün daha önce de talep edildiği fakat mutasarrıf tarafından emre riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Hüküm "*tedârikin görülür*" ibaresiyle son bulmaktadır⁸⁵. Mülkiyeti konu edinen bir şikâyette ise, başkasına ait olan çiftliğe müdahale eden kişinin sancakbeyi mütesellimi tarafından engellenmesi emredilmekte, konuya önem verilmezse şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı ihtar edilmektedir⁸⁶. Öte yandan diğer görevlilerin vazifelerine müdahil olan ehl-i örf hakkında da tehdit içeren ifadelere rastlanmaktadır⁸⁷.

Sonuç

Sonuç olarak, Divan-ı Hümayun'a gönderilen şikâyetlerin dönemin siyâsi ve iktisâdi yapısındaki değişimler ve yaşanan gelişmelerle yakından ilgisi olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir. Özellikle görevlilerin savaşlar sebebiyle vergi tarh ve tahsilinde yaşadığı zorluklar, ayrıca meydana gelen ayaklanma ve isyanlar da halkın Divan'a gönderdiği şikâyet konularının şekillenmesinde etkili olmuştur.

İncelenen metinler içerisinde, kamu görevlileri hakkındaki şikâyetlerin birinci sırayı aldığı görülmüştür. Özellikle "ehl-i örf" olarak nitelendirilen görevliler hakkında gerek müslüman ve gayr-i müslim olan reayanın, gerekse diğer ehl-i örf ve

sonraki dönemler için bkz. Gülsen Gökçay, **XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazakerleri** (Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1964.

⁸³ A.ŞKT-1, 12/44.

⁸⁴ Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selâniki**, Mehmet İpşirli (hızl), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, C. 2, s. 678.

⁸⁵ A.ŞKT-1, 48/241; Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 207/802.

⁸⁶ A.ŞKT-1, 62/316

⁸⁷ " (...)nam zaim ve (...) nam zaim kendi hallerinde olmayıp her gelen mirimiran ve mir liva ve kadı ve nâib ve sâgir ehl-i örf yanlarına varıp Karahisar-ı Şarki re'âyâsı fukarâsının mesâlihine karışıp bi-gayr-i hak nice akçelerin alıp ve aldırıp (...) ki bundan sonra re'âyâ emûruna beylerbeği mesâlihine karışurlar ise dirlikleri âhara tevcih ve eşedd ukubet ile haklarından gelinir ana göre basiret üzre olmaları bâbında ..." A.ŞKT-2, 344/1331.

ehl-i şer' grubunun şikâyetleri tespit edilmiştir. Kamu görevlilerinin, reayaya nispeten daha fazla sayıda şikâyete konu olması, reayanın kendi aralarındaki ihtilafları yerel mahkemelerde çözüme kavuşturması ve bu tür davaların Divan'a gönderilmesine ihtiyaç duyulmaması ile açıklanabilir. Yerel mahkemelerde birden fazla şikâyet konusu edilen ve çözüme kavuşturulamayan davaların ise çoğunlukla idarecilerin görevi suistimal ve yetki tecavüzüne ilişkin suçlara ilişkin olduğu tespit edilmiştir.

Şikâyet konularının bazen "Alacak" ve "Satım" konularını içeren bir hak kaybı, bazen de görevli oldukları alanla ilgili ortaya çıkan usule aykırı bir fiil olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte görevlilerin "Görevi Kötüye Kullanma" ve "Görev ve Yetki Tecavüzü" alanına giren fiillerinin diğer şikâyet konularına göre oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Yetkililerin özellikle usulsüz fiillerini kapsayan şikâyetlerde ise reayanın ilk sırada şikâyetçi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla reayanın idarecilerin kanuna aykırı fiillerinden birinci derecede etkilenen grup olduğunu söylemek mümkündür. "Hilaf-ı şer' ve kanun akçe talep etmek" olarak ifadelendirilen kanuna aykırı para toplanması şikâyetlerin başında gelmektedir. Ayrıca ehl-i örfün kendi işleri için reayanın nakil araçlarını kullanması veya reayaya birtakım hizmetler teklif etmesi de söylenebilir. Bu şikâyetler sonucu Divan'dan ilgili makamlara gönderilen emirlerde halkın angaryaya karşı korunduğu anlaşılmaktadır.

Ehl-i şer'i konu alan şikâyetlerin ise, ehl-i örf'e nazaran daha az sayıda olduğu tespit edilmiştir. İncelenen şikâyetlerde, özellikle kadıların devre çıkmak ve ahalden usulsüz akçe toplamaları başı çekmektedir. Buna karşılık şikâyetlerin geneline bakıldığında, kadılar hakkındaki şikâyetlerin ehl-i örf'e göre daha düşük olması (733-145), adli yapının idari yapıya nispetle daha düzenli bir şekilde işlediğinin göstergesidir. Bunda idarecilere nazaran hukuk adamlarının görev ve yetki alanlarının daha iyi belirlenmesi ve kadıların bir hukukçu olarak hukuka riâyet noktasında daha duyarlı ve daha birikimli olmalarının rolü de etkili olsa gerektir.

İncelediğimiz şikâyetlerde reaya içerisinde şikâyet edenler profiline baktığımızda kadınların erkeklere nazaran Divan'a daha az sayıda şikâyet gönderdikleri görülmektedir (1/10). Bu durumu ihtilafların mahkemeye gitmeden hakemler aracılığı ile çözülmüş olabileceği varsayımının yanında, kadınların şikâyetçi olduğu davaların yerel mahkemelerde çözüldüğü ve Divan'a gitmeye gerek kalmadığı şeklinde açıklamak da mümkündür. Öte yandan kadınların Divan'a gönderdiği şikâyetler incelendiğinde, reyadan olan kadınların kamu görevlisinin yakını olan kadınlara göre sayı bakımından daha fazla olması dikkat çekicidir. Bu da bize uygulamada Divan'a şikâyette bulunmak için herhangi idari veya adli bir görevlinin yakını olma şartının bulunmadığını, halktan bir kadının da şikâyetini gerek bizzat gerekse vekili aracılığı ile merkeze ulaştırdığını göstermektedir. Bu uygulama Osmanlı'da mahkemeler önünde teb'anın eşitliği hakkında da bizlere fikir vermektedir.

Gayr-i müslimlerin şikâyetçi olduğu durumların da, müslümanlara nispetle daha az olduğu görülmüştür. Bu durum zımni nüfusun müslümanlara oranla düşük olması ile açıklanabileceği gibi, gayr-i müslimlerin aralarındaki anlaşmazlıkları kendi içlerinde sulh yoluyla çözüme kavuşturmuş olabilecekleri yorumu da muhtemeldir. Ayrıca ihtilafların şer'iyye mahkemelerinde görülüp Divan'a havalesinin gerekmediği de düşünülebilir. Öte yandan Gayr-ı müslimlerin şikâyet edildiği

hükümlerin büyük çoğunluğunun yine zımmi halk tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Merkezi hükümetin gerek ehl-i örf gerekse ehl-i şer'in halka karşı gerçekleştirdikleri kötü muameleleri engellemek üzere, ısdar edilen müstakil adaletnâmelere rağmen geniş bir coğrafyaya sahip Osmanlı'da, söz konusu hukuka aykırı uygulamaların tamamen önüne geçilmesi mümkün olmamıştır. Reayanın gerek yerel mahkemelere, gerekse Divan'a şikâyet hakkı olmakla birlikte, görevliler tarafından yapılan her kanunsuz uygulamanın ilgili makamlara iletilip iletilmediği konusu müphemliğini korumaktadır. Buna rağmen, Osmanlı'da görevlilerle reayanın kanun önündeki eşitliği vurgulanması gereken bir gerçekliktir. Zira şikâyetin kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın, konu ile ilgili gerekli tetkikat yapıldıktan sonra şikâyete konu olan kişiler ister mülki veya adli amir, ister reaya olsun suçun çeşidine göre cezaya çarptırılmıştır. Başka bir ifade ile, suçlu olanların kanun önünde görev ve mevkiilerine göre bir ayrıma tabii tutulmadığı ve adaletin tesisinin büyük ölçüde sağlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Son olarak, Osmanlı Devleti'nin topraklarının yüzölçümü ve farklı coğrafyalar üzerindeki hakimiyetin altı asır gibi uzun bir süre devam ettiği de göz önüne alındığında, adli yapıdaki birtakım aksaklıklara rağmen XVII. yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminin mahkemelere yansıyan hukuki olaylar bakımından, adalete uygun bir şekilde işlediğini düşünmek mümkündür.